

«...Біль, і жаль, і туга...»

*Рекомендаційний бібліографічний покажчик
до дня вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні*

Краматорськ

2017

УДК 016:944(477) «1932/1933»

Б61

Укладач:

Бесєдіна О. Б. – бібліограф довідково-інформаційного відділу бібліотеки

Відповідальний редактор: Коробка Ж. І. – завідувач бібліотеки

Б61 «...Біль, і жаль, і туга...» : рекомендаційний бібліографічний показчик / укл. О. Б. Бесєдіна ; відповід. ред. Ж. І. Коробка. – Краматорськ : ДДМА, 2017. – 22 с.

Трагедія працюючого і волелюбного українського народу, який попав у лещата нелюдських партійно-маніакальних ідей, назавжди закарбована в історичній пам'яті українців, в літературі, у витворах мистецтва. Ми повинні пам'ятати свою минувшину – як славетні, так і трагічні її сторінки, вшановувати мужність і незламність національного духу, уболівати за втратами, працювати задля майбутнього країни. Трагедія голодомору 1932-1933 років в Україні впродовж багатьох десятиліть не просто замовчувалася, а й офіційно заперечувалася державною правлячою верхівкою СРСР. Та спроби приховати історичну правду виявились марними. Про цю катастрофу України ще з 1933 року знали і писали на Заході. Конгрес США у 1988 році офіційно визнав голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу, тоді ж це зробила й Міжнародна комісія юристів. У 2003 році Український парламент назвав, а в 2006 – офіційно визнав Голодомор геноцидом українського народу. Для якомога більш повного висвітлення теми в показчику подані: офіційні документи, книги, статті з періодики, іноземні видання, також художня, полемічна та критична література.

Для студентів, викладачів, співробітників вишу та всіх небайдужих до теми.

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Голодомор – геноцид української нації	14
2. Офіційні документи	15
3. Світове визнання Голодомору	17
4. Твори мистецтва та журналістики, присвячені трагедії	20

ПЕРЕДМОВА

Безпрецедентне, жахливе в своїй безжалісності винищення голодом саме українців, організоване керівництвом СРСР, набуло назви Голодомор. Тотальний

голод організовувався на всіх етнічних українських землях у сільських місцевостях.

Організаційні дії із застосуванням війська та відкритий грабунок селян, який спричинював голод, були розпочаті не пізніше 1920 року, із часу, коли Україна була, як зараз відверто пишуть, – «завоевана Красной армией в 1920». І першими

організаторами й керівниками цих дій були В. Ульянов-Ленін і Л. Троцький. Наслідками окупації України більшовицькою Росією стали не лише репресії проти носіїв української національної свідомості в республіканському партійно-радянському керівництві, але й три голодомори в Україні, (у 1921–1923, 1932–1933 і в 1946–1947 рр.), а також фізичне знищення національної інтелігенції, священства, підрив генофонду української нації.

Це найжорстокіші заплановані злочини в історії людства. Ніякі війни та нищення народів не зрівняються з масштабністю виморювання українського населення, що жило в країні з найродючішими ґрунтами, на землі своїх предків, які одними з перших освоїли рільництво і зуміли завдяки праці на землі домогтися достатку. Чому саме українство найбільше постраждало від більшовицького комуністичного експерименту? Захопивши у жовтні 1917 р. владу в Петрограді, більшовицькі вожді усвідомили, що нова (комуністична) імперія неможлива без економічного потенціалу України, а тому найагресивніший удар і найбрутальнішу силу терору спрямували, насамперед, проти українців, що прагнули відродження власної незалежної держави. Перший за часів радянської влади голод був спричинений посухами 1921–1922 рр., повоєнною розрухою, політикою хлібозаготівель і надмірним вивозом хліба за межі УРСР. Руйнівні наслідки продрозкладки для селянських господарств перевищили збитки, спричинені війною. Продподаток безпідставно підвищувався, українські селяни неврожайних місцевостей не звільнялись від оподаткування, як це було в Росії.

Наслідком допомоги Поволжю стало катастрофічне поширення голоду у неврожайних місцевостях України. У 1921 р. стихійне лихо вразило УСРР і РСФРР, однак становище України було скрутнішим, адже від неї вимагали хліба для постачання Півночі, який вилучали засобами офіційно скасованої у березні 1921 р. продрозкладки. В Україні кремлівське керівництво розкладку залишило, щоб забезпечити, насамперед, безперервне постачання хлібом Москви, Петрограда і робітничого Донбасу. У той час, коли на допомогу голодуючому Поволжю були кинуті усі сили партійного, радянського і профспілкового апарату, у жодній постанові центрального уряду чи зверненні про організацію боротьби з голодом влітку–восени 1921 р. не згадується про голод на півдні України, не йдеться, відповідно, й про надання матеріальної допомоги голодуючим. Тому південні райони УСРР, що найбільше постраждали від природної стихії, залишалися без допомоги. Новий врожай хліба 1922 р. міг би задовольнити власні потреби, але більшу його частину було експортовано за кордон і вивезено в інші радянські республіки. Це призвело до повторення голоду, хоча і в менших масштабах, ніж попереднього року. Запізнілі заяви й заходи, здійснені більшовицьким керівництвом для зменшення тиску на українського селянина, засвідчили лише те, що офіційне визнання голоду в УСРР мало для влади формальний характер. Позаяк, прикриваючись гаслом про допомогу голодуючим, комуністична влада продовжувала грабунок України, переклавши провину за виникнення голоду на учасників військової інтервенції 1918–1920 рр. і внутрішню політичну опозицію.

Зі збільшенням тиску на селян активізувався селянський рух опору. Тільки за даними ГПУ, від 20 лютого до 2 квітня 1930 року в Україні відбулося 1716 масових виступів, з яких 15 кваліфікувалися як «широкі збройні повстання проти радянської влади». Вони об'єднували до двох тисяч людей і відбувалися під гаслами: «Верніть нам Петлюру!», «Дайте другу державу!», «Хай живе самостійна Україна!», «Геть СРСР!», «Давайте завойовувати іншу свободу, геть комуну!». У ті часи люди організовувалися як могли, були навіть кінні загони. Зброєю були вила, лопати, сокири. Натовпи селян зі співом «Ще не вмерла Україна» ліквідували місцеві органи влади. Партійці й комсомольці втікали. Радянська влада не приживалася в Україні. Антисталінська опозиція в партії і

антирадянські настрої в суспільстві були загальносоюзним явищем, проте найвиразніше вони проявлялися в уже голодуючій Україні. Відомо, що від початку свого панування в республіці більшовицькі лідери вважали українського селянина своїм лютим ворогом. Л. Троцький, зокрема, проголошував українське селянство цитаделлю

дрібнобуржуазної контрреволюції, а Й. Сталін вбачав у ньому основну армію національного руху. Не подобалось більшовикам і те, що працелюбний український народ завжди жив у відносному достатку і був далекий від маніакальних ідей більшовицьких лідерів. Провал політики «підхльостування» загрожував генсеку політичною смертю. Раптовий соціальний вибух в голодуючій Україні у поєднанні з прогресуючим загостренням політичної та економічної ситуації в центрі загрожував основам радянського ладу. Потрібно було якнайшвидше упокорити непокірних. У серпні 1932 р. вже було задумано репресивні заходи, які призвели до Голодомору. Повинні були загинути люди, які чинили опір комуністичному будівництву. Також знаходимо в історії радянської України й специфічний різновид навмисно завданих смертей. Йдеться про смерть від голоду мільйонів громадян, які належали до української титульної нації або бажали належати до неї.

Визрівання найжахливішого способу цілеспрямованого умиротворення людей було започатковано діями надзвичайних хлібозаготівельних комісій, надісланих в основні регіони зернового виробництва у жовтні 1932 р. Конфіскація всього наявного хліба та інших продуктів, натуральні штрафи – м'ясом, хлібом, картоплею, «чорні дошки», «закон про п'ять колосків», судові репресії, масові обшуки, експропріація господарств, депортування експропрійованих до віддалених місцевостей або в концтабори, навіть застосування смертної кари – ось далеко не повний перелік зброї, якою користувалися ідеологи виморювання голодом.

Було прийнято багато постанов та підзаконних актів та створена законодавча основа для терору голодом. На всій території

України Голодомор розпочався з січня 1932 р. Відбирали все. В надісланому до Кремля листі комсомольця Пастушенка (с. Полонисте на Вінниччині) від 10 лютого 1932 р. повідомлялося, що у селян забрали все – «...ні картоплі, ні квасолі, ні віки, ні чечевиці, ні гороху, ні гречки, ні проса, ні ячменю, ні вівса, ні сої – все до фунта. І буряки, і капусту квашену забрали. І забирають курей». Відбирання їжі під прикриттям хлібозаготівель було лише частиною здійснюваних Кремлем каральних дій. Створення несумісних із фізичним існуванням умов для українського селянства ставало ефективним, коли позбавлення продовольства поєднувалося із заборонаю інформації про голод і блокадою голодуючих. Конфіскація всього продовольства практично одразу перетворювала давно голодуючих селян з киплячою обуренням – в інертну масу. Секретар Сталіндорфського райпарткому написав у Дніпропетровський обком КП(б)У: «відчай колгоспників дійшов до крайніх меж – люди перестали просити допомогу, лежать в холодних неопалюваних хатах і чекають смерті». Інформаційно-посівна група ЦК КП(б)У під керівництвом П. Постишева 28 лютого 1933 р. підготувала довідку, в якій зазначалося, що впродовж останніх півтора місяця «...у ряді районів Київської області та в окремих районах Харківської і Дніпропетровської областей серед колгоспників та одноосібників поширюється голод, який супроводжується опуханням, рядом смертних випадків і навіть фактами людодства».

Якби «виховання голодом» ставилося як основне завдання терористичної політики Кремля, воно не обмежувалося б тільки українськими регіонами. Нищівний удар по українському селянству, узгоджений у часі з масовими репресіями проти національної інтелігенції, спрямовувався проти української нації-держави. Тотальне винищення мільйонів українських хліборобів штучним голодом стало свідомою терористичною акцією політичної системи сталінізму.

Українців винищували масовими репресіями і голодом через те, що вони відчували себе громадянами національної держави, в яку трансформувалася під час «петлюрівської» українізації створена більшовиками радянська республіка. Україна ставала небезпечною для радянського режиму в своїй силі та волелюбності. Національна інтелігенція попереджала та констатувала про підступну політику Кремля щодо України.

Учень М. Грушевського – Василь Денисенко писав вчителіві у заслання: «На Україні панує справжній голод. Вимирають цілі села й повіти, особливо [слід] підкреслити жахливу смертність серед дітей. Пояснити це слід як політику, спрямовану на те, щоб остаточно зламати українську націю як єдину національну силу, здатну на серйозні опори. Одні вимруть, інші розпоршуться «по нескінчених просторах Росії». Це говорилося за декілька місяців до Голодомору.

Один із найавторитетніших українських мислителів ХХ ст. Іван Лисяк-Рудницький дав напрочуд точну характеристику тодішньої національної політики Кремля: «політика Сталіна стосовно України зводилася до гігантської спроби зламати опір українського народу засобами фізичного насильства. При цьому, мабуть, не йшлося про тотальне вигублення українців,...для цього українці надто чисельні. Зате Сталін послідовно змагав до того, щоб знищити всі активні українські суспільні групи та щоб таким чином обезголовити націю...та зробити з неї покірне знаряддя в руках кремлівських можновладців».

Світова спільнота намагалася надати голодуючим допомогу, але радянське керівництво спростовувало чутки про голод, маючи «своїх людей» навіть серед зарубіжних журналістів, акредитованих у Москві, таких, наприклад, як Дюранті. Як писав правдивий англійський журналіст Малкольм Маггеридж : «Того, что мне пришлось увидеть, я не забуду никогда. Это был не просто голод! Это был голод, спущенный сверху, порожденный насильственной коллективизацией, это была смертоносная атака партийных аппаратчиков – тех самых, с которыми я так мило общался в поезде, – на деревню, и успех ее обеспечивали военные части и милиция. В своих статьях я стремился

описать все, что видел: покинутые, без всяких признаков жизни деревни, заросшие чертополохом поля, голодные запуганные люди, везде военные и мужчины в кожанках с гранитными лицами. Так получилось, что я оказался единственным журналистом, побывавшим в голодающих регионах СССР без официального сопровождения, поэтому мои статьи оказались настоящим эксклюзивом. Это не принесло мне славы, напротив, я заработал клеймо лжеца и клеветника, которым меня наградили как читатели, чьи письма публиковались в «Гардиан», так и многие западные журналисты. Пришлось ждать, пока Хрущев, который уж точно знал правду, поскольку был одним из главных устроителей голода на Украине, не расскажет о нем в докладе на XX съезде КПСС. Мои свидетельства оказались бледной тенью

того, что он обнародовал. Впрочем, хотя доклад Хрущева и произвел

эффект разорвавшейся бомбы, любой желающий мог оспорить генсека, опираясь на статьи Дюранти, который, обладая мощным голосом, убеждал на страницах «Нью-Йорк таймс» мир в том, что

хранилища в СССР ломятся от зерна, доярки розовощеки, а коровы упитанны». У передмові книги Мирона Долота «Голодомор» читаємо ще одну гіпотезу: «Некоторые считают, что голод на Украине оказался результатом коллективизации. Есть сторонники идеи искусственного провоцирования голода с целью загнать крестьян в колхозы. Наконец, существует мнение, что голод по своей сути стал проявлением геноцида, то есть тщательно выношенного плана по ликвидации украинского народа как нации. Теперь, по прошествии 70 лет со времён Голодомора, конкретные виновные пытаются взвалить всю вину на Сталина. Однако доподлинно известно, что за Голодомор отвечают те же самые люди, которые сделали и революцию в 1917 году – это был международный организованный иудаизм. Конкретным лицом, который по указанию международного иудаизма развернул операцию "Голодомор", был Лазарь Каганович, теновой диктатор СССР. Правой рукой Кагановича, который осуществлял Голодомор конкретно на Украине, был Мендель Хатаевич, член ЦК ВКПб и Второй Секретарь ВКПб на Украине, который непосредственно отвечал

за уничтожение населения Украины. Необходимо отметить, что задачей "каганистов" было именно физическое истребление населения. Существует негласное указание международного иудаизма освободить Юг России и Украины для предполагаемого там будущего хазарского государства, поскольку евреи разновидности ашкенази, в отличие от сефардов, считают своей исторической родиной именно Юг России и Украины и бывший хазарский каганат. Особенное внимание отводится полуострову Крым, из которого коренное население было вообще насильно выселено в то же самое время, и с той же целью, теми же самыми людьми»

Ось такі різні погляди різних людей, істориків і очевидців Голодомору на цей жахливий період української минувшини. Якою б не була причина цього злочинства, а факти змушують нас здригатися й сьогодні. Свідчення очевидців, фотодокументи, спогади майже і через століття боляче стискають серце.

Якименко Тарас, 1906 р. н., Черкаська обл., с. Будище: «Зимом 1932-33рр. забрали все до зернини і з колгоспу, і з хат. Забрали не лише хліб, а й квасоллю і пшоно, незалежно від того, чи вступив селянин до колгоспу чи ні».

Назимцева (Бурчак) Марія Семенівна, 1915 р.н., Дніпропетровська обл., с. Світлогірське: « У 1932 р був багатий урожай, але комсомольці-«голодранці» забрали одяг, їжу, цеберку гороху, навіть те з їжі, що сховали у печі в попелі. Все звідти вигребли! Забрали все й залишили родину на голодну смерть».

Анонімна особа жіночої статі, 1925 р. н., Херсонська обл., Цюрупинський р-н: «Ходили з цими щупаками. Люди закопували [їжу], то й от вони ходили з жезлізними щупаками і шукали. Страшний суд був. Люди навіть викопували мертвих і робили котлети, і на базарі продавали. Кажуть, як звірина голодна, то страшний суд, ну як людина голодна, ще гірший страх. ... Уже на Східній Україні, то як не найгірше було, бо то вимерли люди, а потім почали тягнути людей із Західної України, яких населели, бо не було кому робити, бо повимирали. Сади були такі, огороди були такі, а робити не було кому, бо повимирало все. То з Західної України туди насилали.»

Трагедія голодомору 1932-1933 років в Україні впродовж багатьох десятиліть не просто замовчувалася, а й офіційно заперечувалася державною правлячою верхівкою СРСР. Її причини, характер, механізм організації і масштаби ретельно приховувалися не тільки від міжнародного співтовариства, а й від кількох поколінь наших співвітчизників. Та спроби навіки замовчати і поховати у плинні історичного часу правду про голодомор 1932-1933 років виявилися марними. Про цю катастрофу України ще з 1933 року знали і писали на Заході. Конгрес США у 1988 році офіційно визнав голодомор 1932-1933 років геноцидом українського народу, тоді ж це зробила Міжнародна комісія юристів.

Щодо громадян України, то для них істина про події 1932-1933 років стала відкриватися напередодні розпаду СРСР. Саме тоді був покладений початок прориву в офіційному замовчуванні цих трагічних фактів історії.

24 країни офіційно визнали Голодомор геноцидом українського народу. Відповідно до соціологічного опитування, проведеного 2015 року, 80 % громадян України вважають Голодомор геноцидом. У 2003 році Український парламент назвав, а в 2006 – офіційно визнав Голодомор геноцидом українського народу. Протягом 2010 року судовим розглядом завершилася кримінальна справа за фактом здійснення злочину геноциду. Винними суд визнав сім вищих керівників СРСР та УРСР, а саме: генерального секретаря ЦК ВКП(б) Йосипа Сталіна, секретарів ЦК ВКП(б) Лазара Кагановича та Павла Постишева, голову Раднаркому СРСР Вячеслава Молотова, генерального секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора, другого секретаря ЦК КП(б)У Менделя Хатаєвича, голову Раднаркому УРСР Власа Чубара і констатував, що за даними науково-демографічної експертизи загальна кількість людських втрат від Голодомору становить 3 мільйони 941 тисячу осіб. Також за даними слідства було визначено, що втрати українців у частині ненароджених становлять 6 мільйонів 122 тисячі осіб. Більшість загиблих від голодомору – діти! Українці віком від 6 місяців до 17 років становили близько половини всіх жертв Голодомору.

Уроки історії не можна забувати. Наш святий обов'язок – вшановувати пам'ять невинно загиблих, їх виснажені вуста немов шепочуть нам: «Пам'ятайте!»

Прошу, у серці запалить
Скорботи полум'я священне
Та крізь століття пронесить
Сльозу безвинно убієнних!

Бібліографічний покажчик пропонує ознайомитися з офіційними документами, книгами та періодичними статтями за темою. При підготовці документа було опрацьовано каталоги та фонди наукової бібліотеки ДДМА, наукові ресурси Національної бібліотеки України ім. Вернадського та офіційних законодавчих сайтів. Покажчик складається з 4 основних розділів. Записи подаються за алфавітом прізвищ авторів чи назв документів, офіційні документи – за хронологією. Бібліографічний опис здійснено за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис». Видання розраховане на викладачів, співробітників і студентів вузу та всіх небайдужих до історичної правди. Відбір джерел закінчено у листопаді 2017 року.

1. Голодомор – геноцид української нації

- 1 ТЗ(2)
Г61 Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом : монографія. – Вид. 3-тє, доп. – К. : Вид. дїм "Києво-Могилянська академія", 2014. – 365 с.
- 2 ТЗ(2)
К64 Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
- 3 ТЗ(2)
П54 Поляков Ю. А. 1921-й: победа над голодом. – М. : Политиздат, 1975. – 112 с. – (Страницы истории Сов. Родины).
- 4 ТЗ(2)
С76 Станиславів і голодомор. Документальні свідчення про реакцію станиславівців на геноцид українського народу 1932–1933 років / упор. І. Монолатій, Л. Соловка. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 64 с. – (Моє місто ; № 19).
- 5 Палій О. Голодомор як масове вбивство за етнічною ознакою // Економіст. – К., 2007. – № 11. – С. 18–20.
- 6 Кульчицький С. В. Голод, голодомор 1932–33 // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2006. – Т. 6. – С. 76–86.
- 7 Антонович М. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні. – К., 2009. – С. 41–58.
- 8 Визнання світовою громадськістю голодоморів в Україні як геноциду українського народу: VI Міжнародна наукова конференція // Персонал. – 2008. – № 1. – С. 100–113.
- 9 Бойко С. Світ визнав Голодомор 1932–1933 років в Україні етнічною війною проти українського народу. // Персонал. – 2007. – № 4. – С. 21–25.
- 10 Голодомор 1932–1933 гг. на Сумщині // Персонал. – 2005. – № 1. – С. 12–16.
- 11 Сорокин П. Голод и идеология общества // Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии. – М., 1994. – Ч.2. – С. 121–126.
- 12 Кульчицький С. Український голодомор-33 (До 75-річчя трагедії) // Світогляд. – К., 2008. – № 6. – С. 1–5.
- 13 Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр. : механізми сталінського терору // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 4. – С. 4–26.
- 14 Зїмон Г. Чи був голодомор 1932–1933 рр. інструментом "ліквідації" українського націоналізму? // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 2. – С. 118–131.
- 15 Граціозі А. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 3. – С. 120–131.

- 16 Кульчицький С. В. Голод 1932 р. в затінку голодомору-33 // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 6. – С. 77–97.
- 17 Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 6. – С. 98–124.
- 18 Мейс Д. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 1. – С. 188–200.
- 19 Круцик Р. Військова окупація України Росією // Чекістське досєє окупованої України. – К., 2014. – Т. 1. – С. 5–21.
- 20 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк – К.: Рад. письменник. 1991. – 584 с.
- 21 Дорошко М. Потрійна коса смерті . Голодомори в радянській Україні: організатори та виконавці // День. – 2007. – 24 листопада (№ 205).
- 22 Савчук Т. Г. Православне духовенство в умовах голодомору 1932–1933 рр. [Електронний ресурс] / Т. Г. Савчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 35. – С. 134–138.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2013_35_27
- 23 Василенко В. Кваліфікація Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як злочину геноциду і постанова Апеляційного суду м. Київ від 13 січня 2013 р. [Електронний ресурс] / В. Василенко // Мандрівець. – 2013. – № 6. – С. 7–9.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_6_4
- 24 Славич Є. В. До питання про кількість жертв голодомору 1932–1933 рр. у Донбасі [Електронний ресурс] / Є. В. Славич // Історичні і політологічні дослідження. – 2014. – № 1–2. – С. 79–88.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2014_1-2_13
- 25 Махорін Г. Л. Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр. [Електронний ресурс] / Г. Л. Махорін // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 109. – С. 68–70.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_109_18
- 26 Горова О. О., Невмержицька С. П. Голодомор 1932–1933 років – акт геноциду українського народу [Електронний ресурс] / О. О. Горова // Публічне урядування. – 2016. – № 4. – С. 143–153.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_4_16
- 27 Матвіїшин Є. Г. Оцінка демографічних втрат у регіонах України внаслідок зменшення народжуваності під час Голодомору 1932 – 1933 рр. [Електронний ресурс] / Є. Г. Матвіїшин, В. Є. Матвіїшин // Ефективність державного управління. – 2016. – Вип. 4. – С. 33–40.

2. Офіційні документи

- 28 Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження плану заходів на 2017–2018 роки у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні : розпорядження; план, заходи, від 18.08.2017. № 550-р // Урядовий кур'єр. – К., 2017. – № 157.
- 29 Україна. Верховна Рада. Про Звернення Верховної Ради України до держав - партнерів України щодо визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні злочином геноциду Українського народу : постанова Верховної Ради України; звернення від 07.12.2016. № 1777-VIII // Відомості Верховної Ради України – К., 2017. – № 1. – Ст. 16. – С.
- 30 Україна. Президент. (П. О. Порошенко) Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні – геноциду Українського народу : указ від 26.11.2016. № 523/2016 // Урядовий кур'єр. – К., 2016. – № 225.
- 31 Україна. Кабінет Міністрів. Питання підготовки будівництва другої черги Національного музею “Меморіал жертв Голодомору” : постанова від 26.10.2016. № 754 // Урядовий кур'єр. – К., 2016 – № 206.
- 32 Україна. Президент. (В. А. Ющенко) Про надання Державному музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» статусу національного : указ від 18.02.2010. № 188/2010 // Офіційний вісник – К., 2010. – Ст. 268. – С. 108.
- 33 Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження плану заходів на 2009–2010 роки із вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні, дальшого дослідження теми голодоморів в Україні : розпорядження від 25 листопада 2009 р. № 1429-р Орієнтир. № 52 // Урядовий кур'єр. – К., 2009. – № 229. – С. 15.
- 34 Україна. Президент (В. А. Ющенко) Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні : указ від 12.06.09. № 432/2009 // Урядовий кур'єр. – К., 2009. – № 105. – С. 13.
- 35 Україна. Кабінет Міністрів. Про затвердження плану заходів з оприлюднення та вивчення розсекречених архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом ХХ століття, політичними репресіями та голодоморами в Україні : розпорядження від 02.12.2009 № 1560-р // Урядовий кур'єр. – К., 2009. – № 242.
- 36 Україна. Кабінет Міністрів. Про утворення Державного музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» : розпорядження від 22.04.2009. № 435-р // Офіційний вісник України. – К., 2009. – № 32. – Ст. 1080. – С. 73.
- 37 Україна Президент. (В. А. Ющенко) Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні : указ від 23.01.2009. № 37/2009 // Офіційний вісник України. – К., 2009. – № 5. – Ст.121.

- 38 Україна. Кабінет Міністрів. Про забезпечення розповсюдження Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні : розпорядження від 14.01.2009. № 22-р.
Режим доступу: - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/22-2009-p/stru#Stru>
- 39 Україна Кабінет Міністрів. Про схвалення Концепції Загальнодержавної національно-культурної програми дослідження Голодомору 1932–1933 років в Україні та увічнення пам'яті його жертв на період до 2012 року : розпорядження від 27.02.08. № 364-р // Офіційний вісник України. – К., 2008. – № 17. – Ст.459.
- 40 Україна. Президент. (В. А. Ющенко) Про додаткові заходи щодо підтримки досліджень теми Голодомору 1932–1933 років в Україні : указ від 04.12.2007. № 1179/2007 // Офіційний вісник України. – К., 2007. – №93. – Ст. 3400. – С. 15.
- 41 Україна. Національний Банк. Про введення в обіг пам'ятної монети « Голодомор – геноцид українського народу» : лист від 22.11.2007. N 11-311/4406-12050.
Режим доступу: - <http://www.bank.gov.ua/>
- 42 Україна. Закони. Верховна Рада. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : закон від 28.11.06. № 999/2006 // Офіційний вісник України. – К., 2006. – № 48. – Ст.3186.
- 43 Україна. Президент. (В. А. Ющенко) Про відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій : указ від 22.11.2005 № 1644/2005 // Урядовий кур'єр. – К., 2005 – № 224.
- 44 Україна. Президент. (В. А. Ющенко) Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні : указ від 04.11.2005 № 1544/2005 // Офіційний вісник України. – К., 2005 – 2005. – № 45. – Ст. 2831. – С. 23.
- 45 Україна. Верховна Рада. Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років : постанова; звернення від 15.05.2003 № 789-IV // Відомості Верховної Ради України. – К., 2003 --- 2003. – № 30. – Ст. 262.
- 46 Україна Кабінет Міністрів. Про увічнення пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років : розпорядження від 14 травня 2003 р. N 264-р // Урядовий кур'єр. – К., 2003 – № 96.
- 47 Україна. Президент. (Л. Д. Кучма) Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів : указ від 26.11.1998. № 1310/98 // Урядовий кур'єр. – К., 1998.

3. Світове визнання Голодомору

- 48 Європейський Союз. Резолюція Європейського Парламенту щодо відзначення Голодомору – штучного голоду в Україні 1932–1933 років : резолюція. прийнято 23.10.2008. ; докум. 994_882
Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_882/print
- 49 ООН. Спільна заява делегацій держав – членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932-33 рр. : підписано 7.11.2003; докум. 995_q07.
Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_q07/print
- 50 Україна. Верховна Рада. Про Звернення Верховної Ради України до держав-партнерів України щодо визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні злочином геноциду Українського народу : постанова Верховної Ради України; звернення від 07.12.2016. № 1777-VIII // Відомості Верховної Ради України – К., 2017. – № 1. – Ст. 16. – С. 49.
- 51 ТЗ(2) Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з
Г61 міжнародним правом : монографія. – Вид. 3-тє, доп. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2014. – 365 с.
- 52 Антонович М. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні. – К., 2009. – С. 41–58.
- 53 Бойко С. Світ визнав Голодомор 1932–1933 років в Україні етнічною війною проти українського народу. // Персонал. – 2007. – № 4. – С. 21–25.
- 54 Визнання світовою громадкістю голодоморів в Україні як геноциду українського народу: VI Міжнародна наукова конференція // Персонал. – 2008. – № 1. – С. 100–113.
- 55 Кушнеш Р. Документи польської дипломатії про голодомор // Український історичний журнал. – К., 2008. – № 6. – С. 196–211.
- 56 Кушнеж Р. Участь української громадськості Польщі в допомогових та протестаційних акціях проти голодомору в Україні // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 2. – С. 131–141.
- 57 Марочко В. І. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932–1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 3. – С. 151–157.
- 58 У Парижі вийшов друком роман про Голодомор [Електронний ресурс] // Бібліотечна планета. – 2011. – № 1. – С. 39.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2011_1_18
- 59 Сербин Роман. Осмислення Голодомору у світлі конвенції ООН про геноцид [Електронний ресурс] / Р. Сербин // Архіви України. – 2008. – № 3–4(261). – С. 53–62.
Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_3-4\(261\)__6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_3-4(261)__6)

- 60 Берковський В. Г. Зустріч українських і чеських архівістів (8–12 вересня 2010 р.) [Електронний ресурс] / Владислав Георгійович. Берковський // Архіви України. – 2010. – № 5(270). – С. 219–228.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2010_5_24
- 61 Берковський Владислав. Голодомор 1932–1933 років очима українців діаспори (документи з фондів ЦДАВО України) [Електронний ресурс] / Владислав.Берковський, Наталія. Григорчук, Олена. Петрук // Архіви України. – 2008. – № 5–6(262). – С. 44–55.
Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_5-6\(262\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2008_5-6(262)__7)
- 62 Гетьманчук М. П. Голодомор в Українській СРР 1932–1933 рр. та реакція на нього українського населення міжвоєнної Польщі [Електронний ресурс] / М. П. Гетьманчук // Військово-науковий вісник. – 2010. – Вип. 13. – С. 123–131.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2010_13_11
- 63 Брицький П. Професор із Вірджинії Марк Таугер – адвокат Сталіна та його оточення щодо причин голодомору в Україні [Електронний ресурс] / П. Брицький // Питання історії України. – 2009. – Т. 12. – С. 180–184.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2009_12_34
- 64 Демочко В. Замовчування трагедії голодомору в Україні провідними державами світу в 30-х роках ХХ ст. [Електронний ресурс] / В. Демочко // Питання історії України. – 2010. – Т. 13. – С. 29–34.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2010_13_6
- 65 Ковальчук О. О. Українська діаспора Канади у боротьбі за визнання голодомору 1932–1933 рр. в УСРР [Електронний ресурс] / О. О. Ковальчук, І. Г. Майдан // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 11. – С. 152–171.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2012_11_14
- 66 Осипов В. М. Відомі західні історики про Голодомор 1932–1933 років в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Осипов // Інтелігенція і влада. – 2010. – Вип. 20. – С. 175–180.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_20
- 67 Бем М. В. Голокост та голодомор у контексті міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції злочину геноциду [Електронний ресурс] / М. В. Бем // Європейські перспективи. – 2013. – № 4. – С. 175–180.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_4_32
- 68 Збірник про Голодомор 1932–1933 років видали в Канаді [Електронний ресурс] // Бібліотечна планета. – 2012. – № 4. – С. 35.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2012_4_22
- 69 Шноре Е. Латвійські та естонські дипломати про Голодомор в Україні [Електронний ресурс] / Е. Шноре, І. Паавле // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 85–95.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2012_6_7
- 70 Кудряченко А. І. Голодомор в Україні 1932–1933 років та його суспільно-політичні наслідки за оцінками тогочасних німецьких дипломатів [Електронний ресурс] / А. І. Кудряченко // Вопросы германской истории. – 2008. – С. 57–70.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pni_2008_2008_8

- 71 Порівняльна характеристика специфіки висвітлення теми голодомору 1932–1933 років у журналістській діяльності Гарета Джонса та Уолтера Дюранті [Електронний ресурс] / І. Жиленко, В. Бардак // Журналістика. – 2015. – Вип. 14. – С. 26–35.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhur_2015_14_5
- 72 Ковальчук О. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки: інформативні аспекти (Продовження) [Електронний ресурс] / О. Ковальчук // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2009. – Вип. 15(2). – С. 172–207.
Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxhs_2009_15\(2\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxhs_2009_15(2)__17)
- 73 Гайдар В. П. Тема голодомору в творчості Івон Боланд [Електронний ресурс] / В. П. Гайдар // Англїстика та американїстика. – 2016. – Вип. 13. – С. 156–162.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/antame_2016_13_31
- 74 Катаргіна Т. Скрижалі скорботи. Закордонні пам'ятки жертвам Голодомору 1932–1933 рр. в Україні [Електронний ресурс] / Т. Катаргіна // Краєзнавство. – 2013. – № 4. – С. 6–79.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2013_4_9
- 75 Марочко В. Німецькі дипломати і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні [Електронний ресурс] / В. Марочко // Київські історичні студії. – 2015. – № 1. – С. 62–66.
- 76 Кудряченко А. І. Тяжкі виміри голодомору в Україні 1932–1933 років за оцінками тогочасних німецьких дипломатів [Електронний ресурс] / А. І. Кудряченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2008. – Вип. 14. – С. 239–245.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2008_14_39
- 77 Коврик-Токар Л. Нове слово про трагедію українського народу: Ковальчук О., Марусик Т. В. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки. – Чернівці: Наші книги, 2010. – 224 с. [Електронний ресурс] / Л. Коврик-Токар // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2011. – Т. 23–24. – С. 265–266.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2011_23-24_62
- 78 Макар В. Голодомор 1932–1933 років очима канадських українців [Електронний ресурс] / В. Макар // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2013. – Т. 25–26. – С. 80–86.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2013_25-26_18
- 79 Ісакова Н. П. Історіографія проблеми голодомору 1932–1933 рр. в українській та зарубіжній літературі [Електронний ресурс] / Н. П. Ісакова // Вісник аграрної історії. – 2013. – Вип. 4–5. – С. 71–79. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vai_2013_4-5_12
- 80 Гайдар В. П. Тема голодомору в творчості Івон Боланд [Електронний ресурс] / В. П. Гайдар // Англїстика та американїстика. – 2016. – Вип. 13. – С. 156–162.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/antame_2016_13_31
- 81 Накашидзе І. Особливості художнього розкриття теми голодомору в україномовній поезії Канади [Електронний ресурс] / І. Накашидзе // Філологічний дискурс. – 2016. – Вип. 4. – С. 125–129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_4_14

4. Твори мистецтва та журналістики, присвячені трагедії

82. Тичина П. Голод : вірш // "Вітер з України". – Харків : Червоний шлях, 1924; передрук із зб. "Поезії", Харків, 1929.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_41_54
83. Олесь Гончар про голодомор 1932–1933 років (на матеріалах щоденників та художніх творів) [Електронний ресурс] / І. В. Сироїд // Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. – 2011. – Число 17, Вип. 3. – С. 83–87.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2011_17_3_14
84. Талан, С. Розколоте небо : роман / Світлана Талан ; передм. О. Хвостової. – Х. : Кн. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 352 с
85. Ласкава Ю. В. Голодомор українського народу в романі С. Талан "Розколоте небо" [Електронний ресурс] / Ю. В. Ласкава // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2016. – № 2. – С. 127–131.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2016_2_23
86. Ісакова Н. П. Історіографія проблеми голодомору 1932–1933 рр. в українській та зарубіжній літературі [Електронний ресурс] / Н. П. Ісакова // Вісник аграрної історії. – 2013. – Вип. 4–5. – С. 71–79.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vai_2013_4-5_12
87. Сивачук В. С. Відображення трагедії Голодомору в сучасному українському кінематографі [Електронний ресурс] / В. С. Сивачук // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – 2014. – Вип. 15. – С. 99–105.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkkarogo_2014_15_15
88. Гуцало Є. Сльози Божої матері: повісті / Худож.: М. Агафонова, С. Железняк. – К. : Молодь, 1990. – 261 с.
89. Захарченко В. Дім під ясенами. Повісті. Оповідання. Новели / Василь Захарченко. – К. : Український письменник, 1999.
90. Кривопишина К. Особливості художньої реалізації теми голодомору в прозі Василя Захарченка [Електронний ресурс] / К. Кривопишина // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 41. – С. 220–223.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_41_54
91. Барка В. К. Жовтий князь: Роман / В. К. Барка ; передм. М. Жулинського. – К. : Київська правда, 2003. – 320 с.
92. Гайдар В. П. Тема голодомору в творчості Івон Боланд [Електронний ресурс] / В. П. Гайдар // Англістика та американістика. – 2016. – Вип. 13. – С. 156–162.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/antame_2016_13_31
93. Доляк Н. Чорна дошка : роман / Наталка Доляк ; передм. В. Гранецької. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.

94. Романенко Л. В. "Минулому не помстишся": тема голодомору в сучасній українській літературі (на матеріалі роману Наталки Доляк "Чорна дошка") [Електронний ресурс] / Л. В. Романенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія. – 2014. – Вип. 11. – С. 91–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_2014_11_14
95. Накашидзе І. Особливості художнього розкриття теми голодомору в україномовній поезії Канади [Електронний ресурс] / І. Накашидзе // Філологічний дискурс. – 2016. – Вип. 4. – С. 125–129. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2016_4_14
96. Карбан А. А. Образи в усних народних оповіданнях про голодомор 1932–1933 рр.: трансмісія традиції [Електронний ресурс] / А. А. Карбан // Літературознавчі студії. – 2015. – Вип. 1(1). – С. 214–228. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_1\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_1(1)_24)
97. Самчук У. Марія: хроніка одного життя : роман / Улас Самчук. – Київ: Укр. письменник, 2000. – 189 с.
98. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Робер Конквест – К. : Либідь, 1993. – 384с.
99. Мак О. Каміння під косою : повість / Ольга Мак . – Торонто : Друкарня "Гомін України", 1973 . – 158 с.
100. Осьмачка Т. Ротонда душогубців / Т. Осьмачка. - Х.: Фоліо, 2008. - 345 с.
101. Осьмачка Т. План до двору / Т. Осьмачка. – Торонто : Видавництво Українського Канадського Легіону, 1951. – 184 с.
102. Гончар О. Катарсис: [Щоденникові записи 1943-1945 р.] / О. Т. Гончар. – К. : Укр. світ, 2000. – 135 с.
103. Старів С. Страта голодом / С. М. Старів; пер. з англ. за ред. Р. Доценка. – К.: Просвіта, 2002. – 272 с.
104. Miron Dolot. Execution by Hunger: The Hidden Holocaust. [Мирон Долот (Старів С. М.) Голодомор – скрытый Холокост]. – New York : W. W. Norton & Company, 1985. – P. 231.
105. Mace James Ernest. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933 : [Джеймс Мейс. Коммунизм и дилеммы национального освобождения: национальный коммунизм в Советской Украине, 1918-1933 гг.] / James Earnest Mace, Harvard Ukrainian Research Institute, Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. Cambridge: Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute and the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1983. – 334 p.
106. Muggeridge M. Chronicles of wasted time : an autobiography : [Хроніки потерянного времени. Малькольм Маггеридж]. – Vancouver : Regent College Pub., ©2006
107. Luciuk L. Not worthy : Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times : [Не достоин: Пулитцеровская премия Уолтера Дюранти и «Нью-Йорк таймс»]. – Kingston, Ont.: Kashtan Press, 2004. – 269 p.